

A ditadura e a Constitución española de 1978

La dictadura y la Constitución española de 1978

The dictatorship and the Spanish Constitution of 1978

FRANCISCO VILA-CONDE

Contratado predoutoral FPU de Filosofía do Dereito
Universidade Autónoma de Madrid

<https://orcid.org/0000-0003-3024-4287>

francisco.vila@uam.es

Resumo: A ditadura é un tabú nos réximes liberal-positivistas. Neles, o substantivo ditadura só é empregado para designar e deostar o inimigo político. No entanto, esta vulgarización do termo en nada contribúe ao estudo da ditadura como institución xenuinamente xurídica. Neste traballo, analizamos a ditadura desde a súa dimensión xurídica en relación cun tema de actualidade –o COVID-19– e o seu posible encaixe ou non dentro do sistema constitucional de 1978 en situacións de excepcionalidade. Para iso, pátrese da tipoloxía schmittiana e da diferenza entre ditadura comisaria e ditadura soberana.

Palabras clave: Ditadura soberana, ditadura comisaria, decisionismo, positivismo, Constitución española, estado de alarma, estado de excepción, estados excepcionais.

Resumen: La dictadura es un tabú en los regímenes liberal-positivistas. En ellos, el sustantivo dictadura solo es empleado para designar y denostar al enemigo político. Empero, esta vulgarización del término en nada contribuye al estudio de la dictadura como institución genuinamente jurídica. En este trabajo, analizamos la dictadura desde su dimensión jurídica en relación con un tema de actualidad, el COVID-19, y su posible encaje o no dentro del sistema constitucional de 1978 en situaciones de excepcionalidad. Para ello, se parte de la tipología schmittiana y de la diferencia entre dictadura comisaria y dictadura soberana.

Palabras clave: Dictadura soberana, dictadura comisaria, decisionismo, positivismo, Constitución española, estado de alarma, estado de excepción, estados excepcionales.

Abstract: The dictatorship is a taboo in liberal-positivist regimes. In these regimes, the word «dictatorship» is only used to name the political enemy. However, this vulgarization of the word dictatorship does not allow to understand the dictatorship as legal institution. In this paper, we analyze the dictatorship in its legal dimension in relation with COVID-19 pandemic and its possible framing in the Spanish Constitution of 1978 in exceptional situations. We use the Carl Schmitt's typology and the different between commissarial dictatorship and sovereign dictatorship.

Key words: Sovereign dictatorship, commissarial dictatorship, decisionism, positivism, Spanish Constitution, state of alarm, state of exception, exceptional states.

SUMARIO: 1 Introducción. 2 Precisións terminolóxicas. Ditadura soberana e ditadura comisaria. 2.1 O substantivo «ditadura». 2.2 Ditadura soberana e ditadura comisaria. 3 Análise constitucional e legal dos estados excepcionais de alarma e de excepción na pandemia do COVID-19. 3.1 Artigo 116 da Constitución española e Lei orgánica 4/1981, de 1 de xuño, dos estados de alarma, excepción e sitio. 3.1.1 Estado de alarma: artigo 116.2 CE e lexislación de desenvolvemento. 3.1.2 Estado de excepción: artigo 116.3 CE e lexislación de desenvolvemento. 3.2 Aporía positivista e decisionismo. 3.3 Artigo 116.2 CE: límite temporal e control parlamentario. 3.3.1 Duración temporal. 3.3.2 Control parlamentario. 4 Conclusións. 5 Bibliografía.

1 INTRODUCCIÓN

É un tópico falar do baixo nivel da clase política en xeral e do ínfimo nivel das clases dirixentes en España en particular. Todo suxeito que non sufra un proceso de alienación –cada vez son menos as excepcións– ou que non forme parte da cúpula dun partido coincide nese lugar común: o nivel político español é moi baixo. Non obstante, como diría García-Pelayo, «o feito da súa vulgaridade non exclúe o da súa verdade». Os políticos, pola súa banda, son contumaces á hora de darlle a razón ao cidadán non aliñado nin partidista que contempla o quefacer político desde unha perspectiva *etic* ou ecuánime¹.

O botón de mostra do pouco coñecemento político das clases dirixentes é a afirmación do presidente do Goberno o pasado mércores 28 de outubro de 2020 na sesión de control ao Goberno. O presidente, ante unhas afirmacións pasadas do líder da oposición en que o acusaba de querer establecer unha ditadura constitucional mediante o uso da ferramenta constitucional do estado de alarma², sentenciou: «Ou é ditadura ou é constitucional». Estas seis palabras tiveron como contrapunto dúas reaccións. Por unha banda, o vicepresidente do Goberno –polítologo de profesión– asentiu con xesto serio e aplaudiu emotivamente; por outra banda, o líder opositor, quen falara había meses da ditadura constitucional, non soubo replicar e limitouse a dar a calada por resposta.

Pretendemos analizar neste breve traballo a compatibilidade ou incompatibilidade da institución xurídica da ditadura no marco legal existente en España, a saber, o artigo 116 da Constitución española de 1978 e a Lei orgánica 4/1981, do 1 de xuño, dos estados de alarma, excepción e sitio.

Quizais esta análise contribúa –é o noso obxectivo– a elevar xuridicamente o discurso político. Non se trata de proporcionar argumentos ideolóxicos nin demagóxicos,

senón de analizar desde o plano teórico-conceptual dun xeito diáfano os fenómenos e verdades políticas. Convén advertir que é espiñento e nada recomendable tratar estes temas, auténticos tabús no noso tempo, e, ademais, existe o risco notable de ser malinterpretado. Pero o científico do dereito público non pode ser alleo á realidade do seu tempo³. Debido á epidemia do COVID-19, a dita realidade política vive na excepcionalidade. Por iso, é imperiosa unha análise xurídica serena e clara da presente situación de anormalidade. Debemos internarnos cautelosamente neste estudo so pena de ser acusado, anos vista, como teórico da ditadura ou expresión similar por lectores superficiais ou polos censores dominantes de cada época.

2 PRECISIÓNS TERMINOLÓXICAS. DITADURA SOBERANA E DITADURA COMISARIA

2.1 O substantivo «ditadura»

Ningún concepto político escapa á súa historicidade. Nace, desenvólvese e morre dentro dunhas coordenadas histórico-políticas concretas. Só así é aprehensible que determinados vocábulos gocen dun gran prestixio en determinadas épocas e, en cambio, sexan deostados noutras. Dá igual que a palabra teña un significado situado a anos luz da súa concepción orixinaria; o certo é que goza de boa saúde na linguaxe⁴. Mentres que outras, pola contra, outrora estimadas, son hoxe rexeitas por se asociaren negativamente; son algo digno de ser evitado e combatido. Exemplo do primeiro tipo é a palabra «democracia»; mostra do segundo é o substantivo «ditadura». Malia que non teña nada que ver a democracia ateniense coa democracia liberal-representativa do século XIX⁵ ou coa democracia de partidos instalada en Europa tras a Segunda Guerra Mundial, o vocábulo goza de aceptación practicamente unánime. Mesmo réximes tan dispares como o cubano, o chinés, a extinta URSS, etc., autodenominábanse e autodenomínanse democracias. En fin, ninguén discute o termo.

Non obstante, sucede todo o contrario coa ditadura. Durante séculos, desde Roma ata as revolucións liberais, é dicir, ata finais de século XVIII, a institución xurídica da ditadura gozou de grande aceptación. Era unha *ultima ratio* para superar as situacións de anormalidade. Na antiga República romana, cando esta pasaba por momentos de dificultade, nomeábase un militar como ditador por un período determinado –co límite máximo de seis meses– para que superase a referida dificultade. O ditador suspendía a aplicación do dereito durante a situación excepcional, e garantía, dese xeito, a integridade da república e a aplicación do dereito no futuro. Nos autores modernos: Maquiavelo, Bodino, Hobbes, etc., como expón Schmitt no seu libro *A ditadura*, a palabra seguiu gozando de boa consideración. Neles, a ditadura é a cláusula de peche do sistema ante situacións de anormalidade. O rei, que era o soberano, nomeaba un militar para que se fixese cargo da situación excepcional e, unha vez superada, as cousas seguían

segundo a súa orde normal aplicándose as normas xurídicas que, durante a excepción, se deixaran de aplicar.

A visión da ditadura cambiou coas revolucións liberais de finais do XVIII e os seus epígonos do XIX e do XX, que son os autores positivistas. O pensamento liberal, fillo do racionalismo ilustrado, trata de prever taxativamente todas as situacións de anormalidade no dereito positivo. Sen prexuízo de ocuparnos disto máis adiante, baste con deixar apuntado aquí que, para este pensamento, predominante desde hai dous séculos, a ditadura é un mal que cómpre evitar. Non se concibe que durante un período de tempo determinado deixen de aplicarse as normas xurídicas. A prol dos principios de legalidade e de seguridade xurídica, só se pode suspender a aplicación do dereito se, pola súa vez, o mesmo dereito contempla explicitamente as excepcións á súa aplicación⁶.

Enténdese así o porqué da denigración da ditadura. Tras dous séculos de hexemonía liberal, o substantivo «ditadura» converteuse en tabú. Só é empregado para deostar o inimigo político. Así pois, os corenta anos do réxime autoritario e iliberal do xeneral Franco foron unha ditadura, a Hungría de Viktor Orbán é unha ditadura, Putin é un ditador, Nicolás Maduro outro ditador, etc. Todos os que se opoñen á hexemonía liberal son designados igual: ditadores; e o seu réxime, ditadura⁷. Pero, do lado contrario, pasa exactamente o mesmo. A saber, para os marxistas os réximes liberais son ditaduras burguesas, ditaduras do capitalismo, ditaduras reaccionarias⁸, etc. Esta confusión nos termos, iniciada co pensamento liberal e da que é fillo fiel o pensamento socialista, chega ao seu clímax simplificador coa oposición entre ditadura e democracia tan habitual na linguaxe política do noso tempo. Uns, á vez que se proclaman auténticos demócratas e os seus réximes verdadeiras democracias, acusan os outros de ditadores e de ditaduras os seus sistemas, e á inversa. Este antagonismo permanente permite que saia á superficie unha das verdades políticas que adoitan permanecer ocultas: a distinción amigo e inimigo⁹. Pero, polo demais, non contribúe en nada ao estudo da ditadura.

Entendida no sentido clásico antes exposto, a institución da ditadura non se opón nin á forma democrática de goberno, nin á aristocrática, nin á monárquica. Tampouco se trata dunha forma de Estado. A ditadura é meramente un medio (xurídico) para superar unha situación de anormalidade concreta compatible con calquera forma de goberno. A ditadura consiste no exercicio do poder sen estar limitado polas normas e as garantías previstas para o caso de normalidade, as cales, mentres dura a excepcionalidade, quedan en suspenso, pero que, superada a anormalidade, as ditas normas e garantías xurídicas volven á súa aplicación. Non obstante, coa Revolución Francesa e a Convención, xorde outro uso da ditadura como instauradora dunha nova orde política; pero, unha vez que se institucionaliza a nova orde, as normas aplícanse en situación de normalidade no novo réxime. En todo caso, xa sexa en sentido clásico, xa sexa no segundo dos sentidos, a transitoriedade ou temporalidade é a nota común ás dúas. Noutras palabras, non hai ditaduras permanentes nin ditadores eternos¹⁰ que operen totalmente á marxe do dereito; iso ten outro nome: despotismo¹¹.

2.2 Ditadura soberana e ditadura comisaria

A popularización desta distinción débese a Carl Schmitt¹². Adxectiva como soberana aquela ditadura «onde a totalidade do ordenamento xurídico queda en suspenso, servindo a ditadura para a produción dunha orde completamente nova»¹³. A ditadura soberana supón, pois, a ruptura xurídica co réxime anterior, xa fose este democrático, monárquico ou de calquera tipo, co fin de establecer unha nova orde xurídica propia, xa sexa esta nova orde democrática, monárquica, etc. A ditadura soberana relaciónase, nas democracias, co poder constituínte da nación. Por exemplo, no intervalo que vai desde o 14 de abril de 1931 ao 9 de decembro do mesmo ano, o poder constituínte español exerceu unha ditadura soberana mentres non se promulgou a nova Constitución republicana. Os constituíntes exerceron o «poder estatal sen barreiras xurídicas»¹⁴ co fin de establecer unha nova orde tras romper o modelo establecido pola Constitución de 1876 sen seguir procedemento de reforma ningún. Outro exemplo de ditadura soberana foi a exercida polo xeneral Franco entre outubro de 1936 e as primeiras leis fundamentais que foron institucionalizando o Estado xurdido da Guerra Civil. Unha vez institucionalizado este, a ditadura soberana desapareceu e empezaron a operar as normas da nova orde¹⁵. O Estado soviético xurdido da Revolución de 1917, tras a ditadura do proletariado do partido bolxevique capitaneado por Lenin, é outro exemplo de ditadura soberana¹⁶. Ata que se instaurou o novo réxime, os bolxeviques actuaron libres de toda barreira xurídica¹⁷, pero, unha vez instaurada a nova orde, comezou a operar a nova legalidade xurdida da revolución e, por conseguinte, finalizou a ditadura soberana. En resumo: a ditadura soberana implica o exercicio libre do poder estatal co fin de establecer unha orde xurídica nova sen seguir os procedementos de reforma establecidos; a orde xurídica anterior suspéndese na súa integridade ata que xorde a nova orde e empezan a operar as institucións e normas xurdidas desta, momento no cal desaparece a ditadura soberana.

A ditadura adxectivada como «comisaria» engarza co sentido clásico xa exposto. O ditador comisario é un simple mandatario que debe facer o que o mandante ou comitente lle encomenden sen saír do contido do mandato. Entre os exemplos históricos, temos a vella ditadura romana ou os comisarios do rei absoluto. Estes últimos actuaban á marxe do dereito, é dicir, libres de barreiras xurídicas, e tiveron, no inicio da estatalidade, a misión –o mandato– de debilitar os corpos intermedios (Igrexa, principalmente) para fortalecer o poder do monarca, ou sexa, do Estado¹⁸. Exemplo máis recente é a ditadura comisaria do xeneral Primo de Rivera (1923-1930), quen, por mandato do rei Afonso XIII, tratou –sen éxito– de tranquilizar a continua violencia e restablecer o correcto funcionamento da orde constitucional nos últimos anos do decadente sistema da Restauración Canovista. Tamén podería citarse a ditadura inglesa de Churchill, quen tivo plenos poderes durante a Segunda Guerra Mundial co fin de gañar a contenda. A clave da ditadura comisaria é actuar dentro do marco do mandato sen poder empregar a situación de excepcionalidade para instaurar unha nova orde ou derrogar partes da

orde da que o ditador é mero mandatario. O ditador comisario actúa por, para e de acordo co mandato. É un simple comisario ou mandatario. Pode deixar en suspenso a aplicación do dereito nalgún punto concreto, pero non ten a potestade de subverter –de derrogar– a orde da cal recibe o mandato e establecer unha orde nova. Noutras palabras, a ditadura comisaria actúa dentro da orde establecida para superar unha situación de excepcionalidade durante a cal pode suspender, *in concreto*, a aplicación do dereito vixente mentres dure a anormalidade, pero, unha vez solucionado o trámite, restablécese o normal funcionamento da orde e das normas.

A distinción entre ditadura comisaria e ditadura soberana é esencial para chegar a unha primeira conclusión. No caso de caber a institución xurídica da ditadura dentro dunha estrutura constitucional como a española de 1978, é evidente que nunca poderá ser unha ditadura soberana. Esta última implica romper coa orde xurídico-política vixente para instaurar unha nova sen seguir os procedementos de reforma preestablecidos. O ditador soberano actúa no intervalo transitorio entre a orde xurídica conculcada e a nova orde por el establecida. Polo tanto, a ditadura dentro dunha orde constitucional soa pode ser comisaria. O ditador comisario é mandatario do poder constituínte; este terá establecido as condicións da ditadura no texto constitucional. O comisario pode empregar o enorme poder que recibe grazas á Constitución para superar a excepcionalidade, pero non pode establecer unha nova orde constitucional.

3 ANÁLISE CONSTITUCIONAL E LEGAL DOS ESTADOS EXCEPCIONAIS DE ALARMA E DE EXCEPCIÓN NA PANDEMIA DO COVID-19

3.1 Artigo 116 da Constitución española e Lei orgánica 4/1981, do 1 de xuño, dos estados de alarma, excepción e sitio

O constituínte español de 1978 regulou os estados de excepcionalidade no artigo 116 da Constitución. O artigo establece unha tripla clasificación: estado de alarma (art. 116.2), estado de excepción (art. 116.3) e estado de sitio (art. 116.4). Así mesmo, o apartado primeiro sinala que «unha lei orgánica regulará os estados de alarma, de excepción e de sitio, e as competencias e limitacións correspondentes» (art. 116.1). A realidade política está marcada pola crise do coronavirus nos últimos meses. Por conseguinte, co fin de comprender os últimos acontecementos, exporemos soamente os dous primeiros estados de excepcionalidade.

3.1.1 Estado de alarma: artigo 116.2 CE e lexislación de desenvolvemento

O artigo 116.2 da CE sinala:

«O estado de alarma será declarado polo Goberno mediante decreto acordado en Consello de Ministros por un prazo máximo de quince días, dando conta ao Congreso

dos Deputados, reunido inmediatamente para o efecto e sen a autorización do cal non poderá ser prorrogado ese prazo. O decreto determinará o ámbito territorial a que se estenden os efectos da declaración».

Este precepto está desenvolvido no artigo catro da LO 4/1981, o cal dita:

«O Goberno, en uso das facultades que lle outorga o artigo cento dezaseis, dous, da Constitución poderá declarar o estado de alarma, en todo ou parte do territorio nacional, cando se produza algunha das seguintes alteracións graves da normalidade. (...)

b) Crises sanitarias, tales como epidemias e situacións de contaminación graves».

Ao regular a situación excepcional do estado de alarma –o mesmo veremos a continuación respecto do estado de excepción–, o texto constitucional establece meramente os mecanismos procedementais, é dicir, que o competente para declaralo é o Goberno, que adoptará a forma de decreto, que terá unha duración inicial de quince días e que para prorrogalo cómpre a aprobación do Congreso, pero non establece –o precepto constitucional– nada respecto do contido, senón que deixa enteiramente o seu desenvolvemento á lei. Esta última, pola súa banda, é clarividente ao tipificar as situacións que *si ou si* serán obxecto de estado de alarma. Entre elas, as «crises sanitarias, tales como as epidemias». O lexislador non deixa lugar a dúbidas: ante unha crise sanitaria ou epidemia, o instrumento xurídico axeitado é o estado de alarma.

No caso de declarar o estado de alarma, segundo o artigo once da LO 4/1981, poderase «limitar a circulación ou permanencia de persoas ou vehículos en horas e lugares determinados, ou condicionalas ao cumprimento de certos requisitos» (art. 11.a). Este precepto non é menos diáfano que o anterior, a saber, o lexislador prevé que, en caso de declararse o estado de alarma, se poida limitar o dereito constitucional á liberdade de movementos (art. 19 CE) pero nunca *suspender* ou *prohibir*.

3.1.2 Estado de excepción: artigo 116.3 CE e lexislación de desenvolvemento

O artigo 116.3 da CE sinala:

«O estado de excepción será declarado polo Goberno mediante decreto acordado en Consello de Ministros, logo de autorización do Congreso dos Deputados. A autorización e proclamación do estado de excepción deberá determinar expresamente os efectos deste, o ámbito territorial a que se estende e a súa duración, que non poderá exceder os trinta días, prorrogables por outro prazo igual, cos mesmos requisitos».

O precepto é desenvolvido polo artigo trece da LO 4/1981, o cal establece no seu primeiro apartado:

«Cando o libre exercicio dos dereitos e liberdades dos cidadáns, o normal funcionamento das institucións democráticas, o dos servizos públicos esenciais para a comunidade, ou calquera outro aspecto da orde pública, resulten tan gravemente alterados que o exercicio das potestades ordinarias fose insuficiente para restablecelo e mantelo, o Goberno, de acordo co apartado tres do artigo cento dezaseis da Constitución, poderá solicitar do Congreso dos Deputados autorización para declarar o estado de excepción».

Igual que no caso excepcional do estado de alarma, a Constitución, no apartado terceiro do artigo 116, limitábase ao procedemento que cómpre seguir no caso de declararse o estado de excepción (declarado polo Goberno tras ser autorizado polo Congreso, etc.), pero este artigo non establece contido material ningún, senón que deixa todo o seu desenvolvemento á Lei orgánica 4/1981. Esta última enumera unha serie de supostos en que cabería a declaración de excepción. Entre eles, cando se produza unha grave alteración nos «servizos esenciais para a comunidade». É dicir, cando os servizos fundamentais para o mantemento da orde política se vexan «gravemente alterados», o Goberno, tras autorización do Congreso, debe declarar o estado de excepción. A pregunta que debemos facernos é se, ante a crise sanitaria provocada polo COVID-19, o Goberno debeu ter declarado o estado de excepción en vez do estado de alarma. A resposta é negativa. No caso de «crises sanitarias, tales como pandemias», a *ferramenta xurídica axeitada*, tal como se prevé na regulación actual, é o *estado de alarma* (art. 4 LO 4/1981), nunca o estado de excepción.

Malia non ser adecuado o estado de excepción nunha situación de crise sanitaria ou epidémica, si se debe chamar a atención sobre as medidas que coubese adoptar en caso de estado de excepción. A Constitución sinala no seu artigo 55 e a LO 4/1981 desenvolve no seu artigo 20 que, no caso de declararse o estado de excepción, «a autoridade gobernativa poderá *prohibir* a circulación de persoas e vehículos nas horas e lugares que se determine, e exixirlles aos que se despracen dun lugar a outro que acrediten a súa identidade, sinalándolles o itinerario que deben seguir» (art. 20 LO 4/1981). O Goberno poderá deixar en suspenso o dereito á liberdade ambulatoria consagrado no artigo 19 da norma fundamental durante a vixencia do estado de excepción (art. 55.1 CE). Por conseguinte, adoptar unha medida como o toque de queda –a prohibición de circular pola rúa entre as once da noite e as seis da mañá¹⁹– debe ser *inequivocamente* unha *consecuencia xurídica do estado de excepción*, pero nunca do estado de alarma. Este último só permite «limitar» o dereito á liberdade de movementos, pero non deixalo en suspenso ou prohibilo.

3.2 Aporía positivista e decisionismo

O estado de alarma é a ferramenta xurídica axeitada ante as «crises sanitarias, tales como pandemias», pero, pola súa vez, a declaración deste estado de excepcionalidade non permite prohibir o dereito a circular libremente por todo o territorio nacional. O estado de excepción, pola súa banda, non pode declararse en casos de crises sanitarias. O lexislador fixo unha excepción explícita ao caso xenérico de graves alteracións «dos servizos públicos esenciais» no suposto das crises sanitarias. Estas crises deben ser obxecto de estado de alarma (*lex specialis derogat generali*). Non obstante, soamente o estado de excepción permite a prohibición ou suspensión do dereito fundamental á liberdade ambulatoria. En resumo, débese declarar o estado de alarma cando esteamos ante «crise sanitarias, tales como pandemias», mais o devandito estado non permite prohibir dereitos; se se queren suspender dereitos, débese declarar o estado de excepción, pero

non cabe declaralo no caso de crises sanitarias. Achámonos ante unha imposibilidade lóxica do dereito positivo: unha aporía.

Para o positivista consecuente son inconstitucionais tanto a declaración do estado de alarma como a declaración do estado de excepción nesta pandemia. A inconstitucionalidade do estado de alarma viría dada por que ese estado non permite a prohibición do dereito a circular libremente. A inconstitucionalidade do estado de excepción viría dada por que a súa declaración carecería de causa, xa que, en caso de crise sanitaria, a ferramenta prevista é o estado de alarma. Isto demostranos que nin o lexislador máis racional da historia poderá calcular exhaustivamente o comportamento humano²⁰ nin, menos aínda, poderá contemplar todas as posibilidades existentes no ambiente.

A crise do coronavirus pon de manifesto a incapacidade positivista ante situacións excepcionais. Porén, aquí, na excepción, é onde recobra forza outra visión do dereito máis realista: o decisionismo. O decisionismo vive da excepción, pois esta «debe confirmar a forza da regra»²¹. Se para o positivismo é imposible comprender os estados de excepcionalidade que non están expresamente explícitos, o decisionismo, que vive da excepción e confirma nela o vigor da norma, ten unha solución. Non é unha solución de pura forza, senón que é unha solución xurídica. Para os positivistas, o dereito comeza na norma e remata con ela. Para os decisionistas, o dereito, antes que norma, é decisión. Toda norma xurídica, sobre todo a norma fundamental, é froito dunha decisión política, a cal constitúe a norma. A norma non existe antes da decisión. Non hai nada máis xurídico que a decisión que constitúe a norma²². Desta maneira, débese deixar unha marxe de manobra no dereito –non moi ampla para evitar abusos– para que opere a decisión en casos excepcións e se imponha sobre o dereito positivo. García-Pelayo sinala:

«É imposible encerrar na rixidez do dereito positivo todas as posibles continxencias que poidan formularse no desenvolvemento dos acontecementos, pois a excepción é un momento competente tanto para a vida individual como para a vida colectiva; non cabe dúbida de que toda normatividade ten como suposto necesario unha normalidade, pois non hai norma que se poida aplicar a un caos, de onde se desprende que é sempre preciso deixar unha marxe de decisión persoal ás instancias supremas do poder político»²³.

É un intento de racionalización notable tratar de tipificar, de enumerar, exhaustivamente todos os supostos de excepcionalidade. Cando o poder se institucionaliza en normas, máis seguridade hai para os gobernados e menos abusos por parte do poderoso. Pero débese admitir que sempre haberá un caso excepcional que non encaixa en ningunha previsión do dereito positivo. Nestes casos, o doado é afirmar que toda conduta, se faga o que se faga, é antixurídica ao non subsumirse dentro das categorías do dereito positivo existente. O difícil, porén, é recoñecer que sempre haberá supostos de anormalidade non previstos. Aí é onde o poder político debe ter certa marxe de decisión para superar a situación de anormalidade suspendendo a aplicación normal do dereito ante unha situación concreta e salvando, deste xeito, a aplicación do dereito no futuro. Esta é a institución da ditadura comisaria. «A ditadura comisarial suspende a Constitución *in concreto*, para protexer a mesma Constitución na súa existencia concreta»²⁴. O

presidente do Goberno suspendendo, *in concreto*, o dereito á libre circulación mediante a declaración do estado de alarma salva, deste modo, o conxunto da Constitución para a súa aplicación futura. Prohibir a libre circulación garantida polo artigo 19 da CE non supón suspender totalmente a aplicación do resto da Constitución; porque, nese caso, non estaríamos ante unha ditadura comisaria, senón ante un cambio de réxime, é dicir, ante unha ditadura soberana. Suspende un artigo concreto da Constitución é unha das posibilidades que, en casos de excepcionalidade, debe ter o poder político para garantir a aplicación das normas no futuro. Como di García-Pelayo, «toda normatividade ten como suposto necesario unha normalidade, pois non hai norma que se poida aplicar a un caos, de onde se desprende que é sempre preciso deixar unha marxe de decisión persoal ás instancias supremas do poder político»²⁵. Polo tanto, «a Constitución pode ser suspendida [*in concreto*] sen deixar de ter validez, pois a suspensión soamente significa unha excepción concreta»²⁶.

Por conseguinte, a figura da ditadura comisaria aparece no texto constitucional grazas ao artigo 116 da norma fundamental. Xa que logo, é preclaro que, en contra das palabras do presidente do Goberno, a ditadura comisaria é perfectamente compatible coa Constitución. Logo, a disxuntiva por el formulada –«ou é ditadura ou é constitucional»– é errónea. A Constitución española de 1978 permite, ante casos sumamente excepcionais, o establecemento dunha ditadura constitucional; mero medio ao servizo dun fin: superar a situación de anormalidade.

A grande obxección a todo isto é a formulada máis arriba. A saber, debeuse ter declarado o estado de excepción posto que este si permite a suspensión do dereito á liberdade ambulatoria (art. 55.1 CE)²⁷. Dado é contrapor dous argumentos a esta obxección. Primeiro, o artigo 55.1 da Constitución choca frontalmente co artigo 116.1 da norma fundamental. Este último remite a regulación dos tres estados de excepcionalidade (alarma, excepción e sitio) a «unha lei orgánica» que regulará «as competencias e limitacións correspondentes». Esta remisión total á lei, que poderá ser discutible, pero é a que é, obriga a ler o desenvolvemento legal como parte inescindible do precepto constitucional. E o dito desenvolvemento sentencia que, en caso de «crises sanitarias, tales como epidemias», a ferramenta constitucional é o estado de alarma. Noutras palabras, se se declarase o estado de excepción, el mesmo carecería de todo sustento legal e constitucional ao faltarlle a causa. A maiores, a prol da alarma e en contra da excepción, poderíase dicir que non se está a suspender a libre circulación ao preverse supostos específicos onde si cabería desprazarse. É dicir, o límite entre limitar moito un dereito e a prohibición é sumamente fino. Pero, máis que á delgada liña que separa a limitación severa da prohibición²⁸, a nosa argumentación está encamiñada non a defender un ou outro estado de excepcionalidade desde as categorías do dereito positivo existente, senón a defender e recoñecer que ese dereito positivo, por moi exhaustivo e racional que sexa, é incapaz de prever todas as excepcións. E, se iso é así, hai que recoñecer certa marxe de manobra para que opere a decisión. Agora ben, ao dereito sonlle esenciais as formas²⁹ e, no caso do coronavirus, a decisión debe operar dentro do estado de alarma,

e non de excepción, posto que as «crises sanitarias, tales como pandemias», están citadas expresamente no dito estado e, por iso, se se declara o estado de excepción, non habería forma de revesti-lo xuridicamente ao faltar a causa. Unha vez recoñecido que o Goberno debe declarar o estado de alarma –e non o estado de excepción–, débese recoñecer, ademais, que, ante falta de regulación no dereito positivo, debe ter certa marxe de manobra para superar a situación de excepcionalidade suspendendo *in concreto* algún precepto constitucional para, superada a anormalidade, garantir a aplicación da Constitución no seu conxunto no futuro.

Cabe opor un segundo argumento á obxección daqueles que afirman que debe declararse o estado de excepción. Trátase dun argumento de prudencia política. É, digamos, metaxurídico. Mentres que o estado de alarma permite «delegación» deste nos presidentes das comunidades autónomas (art. 7 LO 4/1981), o estado de excepción só lle permite ao presidente do Goberno «coordinar» o dito estado excepcional co goberno autonómico (art. 31 LO 4/1981). Este argumento é unha arma de dobre fío. Por un lado, dirase que hai unha falta absoluta de liderado por parte do Goberno, que delega todo nos respectivos gobernos autonómicos. Pero, por outro lado, non debe esquecerse o nivel de cainismo que se está alcanzado na España dos últimos quince anos. A unidade política está ou rota ou moi próxima a quebrarse. Durante o primeiro estado de alarma (marzo-xuño de 2020) as respectivas taifas ou gobernos autonómicos insistiron en que, se eles estivesen á fronte da excepcionalidade, todo tería ido mellor³⁰. Neste novo estado de alarma, o Goberno decidiu –por razóns de prudencia política, preguiza ou mera falta de mando– delegar nas comunidades autónomas o estado de alarma. Sexa como for, a posibilidade de delegación, so pena de convulsionar máis –aínda– a unidade política, é unha razón de peso a considerar a favor do estado de alarma e en contra da excepción.

3.3 Artigo 116.2 CE: límite temporal e control parlamentario

Ante unha situación de excepcionalidade, o presidente do Goberno pode facer uso do artigo 116.2 da Constitución, o cal permite, de acordo coa lexislación de desenvolvemento, establecer unha ditadura comisaria co fin de superar a anormalidade en casos de «crises sanitarias, tales como epidemias». O presidente suspende, *in concreto*, o dereito á liberdade ambulatoria durante certas horas para, deste xeito, garantir a efectividade da Constitución unha vez que volva a normalidade. Non obstante, a ditadura comisaria do presidente do Goberno ten límites infranqueables. O máis obvio é que non podería empregar o artigo 116.2 da norma fundamental para cambiar o sistema constitucional. Suspende, *in concreto*, non significa derrogar os preceptos constitucionais. Para derrogar ou cambiar os dereitos fundamentais hai un procedemento de reforma establecido (art. 168 CE). Sería inconstitucional cambiar a Constitución por un procedemento de reforma distinto do previsto. Noutras palabras, non se pode empregar un artigo constitucional do que se recibe un mandato ou comisión (art. 116.2 CE) para cambiar a Constitución no seu conxunto, pois, nese caso, non estaríamos ante unha ditadura comisaria, única compatible co texto constitucional, senón ante unha ditadura soberana incompatible

coa Constitución. Como Schmitt sinala: «Ou ditadura soberana ou Constitución; unha cousa exclúe a outra»³¹. Os outros límites, que non poden ser mutados ou derogados pola vía de feito, son a duración temporal do estado de excepcionalidade e o control parlamentario.

3.3.1 Duración temporal

Segundo o artigo 116.2 da Constitución, a duración do estado de alarma terá un «prazo máximo de quince días». Mais, conforme ao artigo 6.2 da LO 4/1981, aínda que o estado de alarma «non poderá exceder os quince días» cando se declare, si poderá, no entanto, prorrogarse coa autorización do Congreso e «neste caso poderá establecer o alcance e as condicións vixentes durante a prórroga». É dicir, a prórroga, segundo este precepto legal tremendamente aberto, poderá ter unha duración superior aos quince días. Por unha banda, débese destacar que, ao noso xuízo, este artigo é un dos miles de preceptos inconstitucionais que operan no noso ordenamento pero que, como non foron impugnados en prazo ante o Tribunal Constitucional, gozan de plena vixencia. Foi unha grande omisión do constituínte de 1978 non establecer expresamente no precepto constitucional a duración das prórrogas por igual prazo de quince días. Por outra banda, establecer unha prórroga de seis meses, como a aprobada o 29 de outubro de 2020 polo Congreso dos Deputados, é dubidosamente constitucional. Supón unha mutación constitucional pola vía de feito, algo que non permite a institución da ditadura comisaria. A excepción convértese en norma se, pola vía fáctica, logra imporse; pero converter a excepcionalidade en norma implica cambiar a Constitución; e cambiar a Constitución sen o procedemento de reforma establecido nela (título X, arts. 166 e ss.) supón unha ditadura soberana.

3.3.2 Control parlamentario

O máis grave da prórroga do estado de excepcionalidade aprobada o pasado 29 de outubro é, sen dúbida ningunha, a non fiscalización do Goberno polo Parlamento. Certo é que nos Estados de partidos a fiscalización ao Goberno é «verbalista ou escasamente eficaz»³², posto que o partido no Goberno posúe a maioría parlamentaria. É dicir, o control ao Goberno é máis formal que real. Pero ao dereito sonlle esenciais as formas. De aí que o artigo 116.5 da Constitución, como garantía aos estados excepcionais, diga:

«Non se poderá proceder á disolución do Congreso mentres estean declarados algúns dos estados comprendidos neste artigo, quedando automaticamente convocadas as Cámaras se non estivesen en período de sesións. *O seu funcionamento, así como o dos demais poderes constitucionais do Estado, non poderán interromperse durante a vixencia destes estados*».

Aprobar un estado de excepcionalidade por seis meses para non ter que someterse ao Parlamento durante ese prazo supón derogar, pola vía dos feitos, este precepto constitucional. Ao respecto, Aragón Reyes sentencia:

«A declaración do estado de alarma non pode lexitimar a anulación do control parlamentario do Goberno, como parece que está a suceder, porque a Constitución establece que o funcionamento das Cámaras non poderá interromperse durante a vixencia de calquera dos estados excepcionais³³».

Dixemos e repetimos ao longo do artigo que a institución da ditadura comisaria é compatible coa Constitución española de 1978. Pero nunca se insistirá bastante en que este tipo de ferramenta xurídica para superar unha situación de anormalidade soamente permite suspender a aplicación do dereito, *in concreto*, para garantir aplicación deste no futuro. Habilita o Goberno para suspender certos dereitos fundamentais (por exemplo, liberdade ambulatoria) durante a situación excepcional, pero é contrario á ditadura comisaria derrogar artigos constitucionais. Iso suporía un cambio, unha mutación, constitucional sen seguir o procedemento de reforma previamente establecido. Iso significa establecer unha ditadura soberana; e esta é incompatible co texto constitucional. Por conseguinte, establecer un estado de alarma por un prazo de seis meses para non someterse ao control parlamentario consagrado no artigo 116.5 do texto constitucional supón derrogar o precepto. Implica un cambio constitucional sen seguir o procedemento de reforma establecido. O Goberno foi máis alá da ditadura comisaria permitida pola Constitución para superar a excepcionalidade causada pola epidemia do coronavirus; e isto, repítamos unha vez máis, é inconstitucional.

4 CONCLUSIÓN

Por moi racionalista que sexa o lexislador, e canto máis racionalista máis o esquece, sempre existen factores de incerteza, xa sexa no obrar humano, xa sexa no ambiente, que impiden a aplicación normal e efectiva do dereito positivo. «A normatividade ten como suposto necesario a normalidade», como García-Pelayo apuntou. Na situación excepcional de pandemia que marcou os últimos meses de convivencia colectiva, as normas establecidas son insuficientes. Polo tanto, débese deixar certa marxe para que, mediante decisións políticas, se supere a situación de anormalidade e, suspendendo certos preceptos constitucionais no caso concreto, se garanta a efectividade do dereito e da orde no futuro. Este libre exercicio do poder estatal ante a excepcionalidade, que lle permite suspender dereitos fundamentais *concretos* durante a anormalidade, recibe o nome de ditadura comisaria. Así pois, móstrase a compatibilidade da institución xurídica da ditadura cunha Constitución moderna e democrática. A mesma Constitución, no apartado segundo do artigo 116, habilita a iso. É dicir, permite o establecemento dunha ditadura constitucional.

Non obstante, é incompatible co texto constitucional español –e con calquera outro– o establecemento dunha ditadura soberana. A Constitución establece uns procedementos de reforma. Por conseguinte, tratar de derrogar, coa escusa do estado de excepcionalidade, calquera precepto constitucional é inconstitucional. Por iso, é incompatible coa Constitución establecer unha prórroga do estado de alarma durante seis meses co fin

de evitar o control parlamentario, pois implica unha derogación do artigo 116.5 CE. O control do Parlamento é o control xenuíno establecido polo constituínte de 1978, do cal o presidente do Goberno é un mero comisario, para controlar o Executivo nos estados de excepcionalidade previstos na Constitución.

Establecer unha prórroga da excepcionalidade durante seis meses ten dúas consecuencias xurídicas contrarias á Constitución. Por un lado, supón converter a excepcionalidade en norma, e, se a situación anormal –suspensión do dereito fundamental á liberdade de circulación por todo o territorio nacional– deixa de ser unha suspensión *in concreto* da Constitución durante a excepción e devén en regra, estaríamos ante unha derogación, que non suspensión, dun dereito fundamental establecido no texto constitucional. Por outro lado, evitar someterse ao Parlamento durante seis meses conculca o mandato constitucional do control parlamentario ao Goberno durante a situación de excepcionalidade; ou sexa, derroga, pola vía fáctica, o artigo 116.5 da Constitución. As dúas consecuencias xurídicas supoñen mutación do texto constitucional. Son contrarias á ditadura comisaria compatible coa Constitución. Implican unha ditadura soberana e, como dixo Carl Schmitt e debeu ter repetido o presidente do Goberno se o tivese lido, «ou ditadura soberana ou Constitución; unha cousa exclúe a outra».

5 BIBLIOGRAFÍA

- Aragón Reyes, M. 2020. «Hay que tomarse la Constitución en serio», en *El País (Tribuna)*, 10 de abril de 2020. Disponible en: https://elpais.com/elpais/2020/04/09/opinion/1586420090_736317.html.
- Baño León, J.M. 2013. «Estudio preliminar», en C. Schmitt, *Ensayos sobre la Dictadura 1916-1932*. Madrid: Tecnos.
- Bueno, G. 1990. *Nosotros y ellos*. Madrid: Pentalfa.
- Conde, F.J. 1957. *El hombre, animal político*. Madrid: Artes Gráficas Clavileño.
- Duverger, M. 1970. *Introducción a la política*. Madrid: Ariel.
- Fernández de la Mora, G. 1977. *La partitocracia*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos.
- Fuertes, M. 2020. «Estado de excepción, no de alarma», en *El Mundo*, 20 de abril de 2020. Disponible en: <https://www.elmundo.es/opinion/2020/04/20/5e9c34aff-dddff85378b45eb.html>.
- García, L.B. 2020. «Budó: “Con la independencia habríamos actuado antes y no tendríamos tantos muertos ni tantos infectados”», en *La Vanguardia*, 20 de abril de 2020. Disponible en: <https://www.lavanguardia.com/politica/20200420/48623821222/meritxell-budo-govern-independencia-coronavirus-muertos-infectados.html>.
- García-Pelayo, M. 2009a. «Idea de la política y otros escritos», en *Obras Completas II*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- García-Pelayo, M. 2009b. «Las transformaciones del Estado contemporáneo», en *Obras Completas II*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

- García-Pelayo, M. 2009c. «Comunismo y fascismo», en *Obras Completas III*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- García-Pelayo, M. 2009d. «Estado», en *Obras Completas III*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- García-Pelayo, M. 2009e. «Estado y Constitución», en *Obras Completas III*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- García-Pelayo, M. 2009f. «La más grande revolución de nuestro tiempo es la de la liberalización de la mujer; a su lado, la Revolución rusa es una pequeña crisis ministerial», en *Obras Completas III*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Gracián, B. 1938. *El Criticón*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Manin, B. 1998. *Los principios del gobierno representativo*. Madrid: Alianza Editorial.
- Molina, J. 2009. «El verdadero golpismo», en *Libertad Digital*, 7 de julio de 2009. Disponible en: <https://www.libertaddigital.com/opinion/ideas/el-verdadero-golpismo-1276236779.html>.
- Montesquieu, C.-L.S. 1984. *Del espíritu de las leyes (I)*. Madrid: Ediciones Orbis.
- Schmitt, C. 1975. *Estudios políticos*. Madrid: Doncel.
- Schmitt, C. 2013a. *La dictadura en Ensayos sobre la Dictadura 1916-1932*. Madrid: Tecnos.
- Schmitt, C. 2013b. «Dictadura», en *Ensayos sobre la Dictadura 1916-1932*. Madrid: Tecnos.
- Schmitt, C. 2013c. «La dictadura del presidente el Reich según el art. 48 de la Constitución de Weimar», en *Ensayos sobre la Dictadura 1916-1932*. Madrid: Tecnos.
- Schmitt, C. 2014. *El concepto de lo político*. Madrid: Alianza Editorial.

NOTAS

- 1 Sobre as perspectivas *emic* e *etic*, véxase Bueno, 1990. Respecto da ecuanimidade, o Nobel galego Camilo José Cela dicía que é «imparcialidade serena do xuízo» (García-Pelayo, 2009f: 3277).
- 2 O xefe da oposición limitábase a repetir o dito polo ilustre xurista Aragón Reyes: «A Nosa Constitución ponlle límites ao dereito de excepción, establecendo, no seu artigo 116, os supostos habilitantes, as medidas a adoptar, os seus límites e o seu control, político e xurisdiccional. Por iso, en España, as situacións de excepción non permiten o establecemento, para intentar resolvelas, dunha ditadura constitucional, senón só un reforzamento dos poderes do Estado que non autoriza, non obstante, a derogación completa das garantías constitucionais» (Aragón Reyes, 2020).
- 3 Cf. Schmitt, 2013a: 56.
- 4 Ao respecto, García-Pelayo sinala: «En cada conxuntura histórico-política hai uns vocábulos cargados de prestixio que tendencias políticas diversas poden tratar de atraer para si, aínda que iso sexa contrario ao sentido orixinario e á formulación clara e distinta dos seus conceptos» (García-Pelayo, 2009b: 1619).
- 5 Como demostrou Manin, os pais fundadores dos EE. UU. concibiron o seu sistema, que denominaron representativo ou republicano, en oposición á democracia ateniense. «Vían unha diferenza fundamental entre a democracia e o sistema que defendían, un sistema ao que lle chamaban "representativo" ou "republicano"». Eles considerábanse unha «aristocracia natural» (Manin, 1998: 11; 141 e ss.).
- 6 «A ditadura é un problema intratable no pensamento liberal-democrático. (...) Nel só pode recoñecerse temporalmente un dereito de excepción» (Baño León, 2013: xxix).
- 7 Unha rápida ollada á notaría da lingua española, isto é, ao dicionario da RAE, é exemplificadora. Os notarios da linguaxe levantan a seguinte acta respecto da ditadura: «1. f. Réxime político que, pola forza ou violencia, concentra todo o poder nunha persoa ou nun grupo ou organización e reprime os dereitos humanos e as liberdades individuais. (...) 5. f. Réxime autoritario en calquera ámbito». Se nos atemos ao primeiro uso lingüístico («Réxime político que... reprime os dereitos humanos e as liberdades individuais»), todo réxime político do pasado é unha ditadura segundo varíen os «dereitos humanos»: a España dos Reis Católicos ou a Inglaterra de Cromwell, pois non había liberdade relixiosa; o Reino Unido posterior á Segunda Guerra Mundial ou a Francia do xeneral De Gaulle, xa que estaba tipificada a homosexualidade, etc. A quinta acepción non é máis clarividente, posto que equipara réxime autoritario e ditadura; é dicir, réximes tan dispares como o Portugal de Salazar, a España de Franco, a Cuba dos irmáns Castro ou a China de serían todos -malia as diferenzas abismais- ditaduras. En conclusión, a inanidade do uso actual do termo é absoluta para a comprensión da ditadura como institución xurídica.
- 8 Duverger, 1970: 133.
- 9 «Todos os conceptos, ideas e palabras que posúen un sentido *polémico* formúlanse de cara a un antagonismo concreto, están vinculados a unha situación concreta cuxa consecuencia última é unha agrupación segundo amigos e inimigos (que se manifesta en guerra ou revolución), e convértese en abstraccións baleiras e fantasmais en canto perde vixencia esa situación. Palabras como estado, república, sociedade, clases, ou tamén soberanía, estado de dereito, absolutismo, ditadura, plan, estado neutral, estado total, etc., resultan incompresibles se non se sabe a quen en concreto se trata en cada caso de afectar, de combater, negar e refutar con tales termos» (Schmitt, 2014: 63).
- 10 «Todas as ditaduras son iguais nun punto esencial: todas fracasan, dado o seu carácter constitutivamente temporal» (Molina, 2009).

- 11 Cf. Montesquieu, 1984: 36.
- 12 Schmitt, 2013b: 356.
- 13 *Ibidem*.
- 14 *Ibidem*.
- 15 Velaquí o absurdo de cualificar o réxime autoritario de Franco e o Estado xurdido da Guerra Civil como «ditadura». O primeiro presidente do Tribunal Constitucional, nada sospeitoso de franquismo, sinala: «O Estado xurdido como consecuencia da guerra civil (1936-1939) pasou por distintas etapas e vicisitudes históricas para configurarse finalmente como Estado autoritario» (García-Pelayo, 2009d: 2966).
- 16 Schmitt trata a ditadura do proletariado á parte da ditadura soberana. No plano teórico é correcto, xa que, tal como a concibiron Engels e Marx, tratábase dun réxime transitorio á sociedade comunista –sen Estado–. Non obstante, a realidade política, como sinalou Schmitt anos despois, é que a revolución bolxevique e a súa ditadura do proletariado non trouxo consigo a desaparición o Estado, senón que instaurou un Estado poderosísimo (Schmitt, 2014: 163).
- 17 Mentres non se instaurou a súa propia orde, Lenin desprezou a legalidade (García-Pelayo, 2009c: 3150).
- 18 Cf. García-Pelayo, 2009e: 3101. Tamén Schmitt, 2013a: 147-148.
- 19 É unha das medidas adoptadas polo Goberno no Real decreto 926/2020, do 25 de outubro, polo que se declara o estado de alarma para conter a propagación de infeccións causadas polo SARS-CoV-2. Véxase o artigo quinto.
- 20 O home como ente puro de razón é un erro intelectual ilustrado. As persoas, ademais de razón, teñen vontade. E esta última fai moi imprevisible o comportamento humano (Cf. Conde, 1957: 26). Como Gracián sinala en *El Criticón*: «Visto un león, están vistos todos, e vista unha ovella, todas; pero visto un home, non está visto senón un, e aínda ese non ben coñecido. Todos os tigres son crueis, as pombas sinxelas, e cada home da súa natureza diferente» (Gracián, 1938: 318).
- 21 Schmitt, 2013c: 311.
- 22 Cf. Schmitt, 1975: 40 e ss.
- 23 García-Pelayo, 2009a: 1780.
- 24 Cf. Schmitt, 2013a: 214.
- 25 García-Pelayo, 2009a: 1780.
- 26 Cf. Schmitt, 2013a: 215.
- 27 Ilustres autores están entre os defensores do estado de excepción, véxase unha mestra do dereito público como Fuertes (2020) ou como Aragón Reyes (2020).
- 28 Non crin oportuno defender este argumento, porque me parece un exercicio de retórica sofista de primeira orde. O meu único obxectivo é expor de xeito claro e aberto a compatibilidade da ditadura comisaria coa Constitución.
- 29 Cf. Schmitt, 2013a: 263.
- 30 O exemplo paradigmático constitúe a conselleira de presidencia e voceiro do Goberno catalán, quen afirmou: «[se Cataluña fose independente] non teríamos nin tantos mortos nin tantos infectados, e probablemente se tería podido controlar mellor esta pandemia» (García, 2020).
- 31 Schmitt, 2013c: 326.
- 32 Fernández de la Mora, 1977: 161.
- 33 Aragón Reyes, 2020.